

Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 25-26 листопада 2004 р. – Чернівці: ЧНУ, 2004. – С. 37-38.

Воробйова О.П. (Київ)

КОГНІТИВНА ПОЕТИКА В УКРАЇНІ: НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Когнітивний поворот у лінгвістиці, пов'язаний з тим, що "мова стала вивчатися не лише як унікальний об'єкт, який розглядається в ізоляції, але значною мірою й як засіб доступу до всіх ментальних процесів, що відбуваються в голові людини і визначають її власне буття і функціонування в суспільстві" [4, с. 9], мав серйозний вплив на ту галузь філологічних досліджень, яку у вітчизняній традиції прийнято називати лінгвопоетикою. Погляд лінгвіста на художній текст, прозовий чи поетичний, великою мірою залежить від того, яких контурів надає поетиці, у широкому сенсі, відповідна наукова парадигма й який методологічний апарат видається можливим опрацювати для глибшого проникнення у втаємничені смисли тексту.

Цілком природно, що розвиток когнітивної, чи точніше когнітивно-дискурсивної парадигми [там само, с. 14], дав поштовх тим студіям художньої семантики, які шукають відповідь на два основні питання. Перше — як поетична мова та художні форми, а також сприйняття поетичного і, ширше, художнього тексту регламентуються й визначаються характером концептуалізації, тобто осмислення світу людиною, а також особливостями притаманних їй когнітивних процесів раціональної й емоційної обробки інформації. І друге — чим відрізняється художнє осмислення світу від осмислення світу повсякденною свідомістю, зважаючи на те, що і остання має принципово творчий характер. У цьому сенсі особливої значущості набуває розуміння того, яких змін зазнають когнітивні процеси у їх переломленні художньої свідомістю. Цей спектр питань входить до компетенції **когнітивної поетики**, досить молодій галузі науки, підвалини якої було закладено ізраїльським вченим Ройвеном Цуром [11] та американською дослідницею Маргарет Фрімен [8] і яка активно розвивається в Європі [5; 10], в тому числі й в Україні [1-3] (див. http://kyiv.iatp.org.ua/cog_poetics_ua).

Когнітивна поетика (або інакше, когнітивна стилістика чи когнітивна теорія літератури), яка сповідує міждисциплінарний підхід до художнього тексту і спирається на методологію, розроблену когнітивною наукою, зокрема когнітивною лінгвістикою, виникла не на порожньому місці. Зародки когнітивізму простежуються на всіх етапах становлення і розвитку поетик, де головними були й залишаються три питання: 1) проблема референції і способів репрезентації світу в художній літературі; 2) проблема

природи творчого і творчості; та 3) проблема взаємовідношення між мовою художньої літератури і повсякденною мовою [6].

Когнітивна поетика в Україні охоплює весь цей спектр питань, зосереджуючись на трьох напрямках досліджень художнього тексту, переважно англomовного. *Перший напрям* пов'язаний із опрацюванням інтегрованої методики концептуального аналізу цілого тексту, прозового (малої форми) або поетичного, де поєднуються різні техніки такого аналізу, які у своїй сукупності дозволяють об'єктивувати інтуїцію інтерпретатора у пошуку прихованих текстових смислів [2-3]. Першим кроком є визначення у тканині тексту місць, що становлять певні труднощі для сприйняття, своєрідний текстовий виклик читачеві. Зняття цих труднощів відбувається на глибинному рівні, через реконструкцію концептуального простору тексту, де ключову роль грають закорінені у повсякденній свідомості концептуальні структури — "метафори, якими ми живемо", за Дж.Лакоффом [9], які піддаються у художньому тексті трансформаціям та/ або модифікаціям, тобто очуднюються. Подальше розплутування лабіринтів смислу передбачає виокремлення значущих фрагментів втіленого в тексті художнього світу та окреслення динаміки руху так званих ментальних просторів — дискурсивних утворень, що розрізняються своєю модальністю, часовими, аксіологічними та іншими параметрами й розгортають ключові для тексту концептуальні тропи. Наступним кроком у розкритті прихованого смислу тексту є побудова домінантної мережі концептуальної інтеграції, за Ж.Фоконньє та М.Тернером [7], як інструменту вилучення нових, інколи досить несподіваних (емергентних) смислів. Зважаючи на те, що раціональний бік художнього сприйняття є невід'ємним від його емоційного боку, постає питання про те, якими механізмами це сприйняття скеровується. Тут на перший план виходить явище емоційного (емотивного) резонансу, який значною мірою спричинюється іконічністю текстопобудови, вписаністю у текст очевидних чи прихованих зорових, мелодійних чи інших сенсорних образів. Виявленню цих образів сприяє, зокрема, обчислення відповідної тематично поєднаної лексики, що сукупно відбиває коливання інтенсивності світла, температури, звуку тощо.

Другий напрям когнітивних досліджень художнього тексту, що ведуться в Україні, має на меті розкриття механізмів формування та функціонування окремих художніх прийомів, таких як сюжетне напруження, амбігуїтвність (неоднозначність), множинність смислу тощо, а також художньої образності в цілому. Одним із здобутків в межах цього напрямку когнітивної поетики є побудова типології образів американської поезії, де поряд із "старими" — архетипними та стереотипними образами вирізняються "нові", образи-ідіотипи, характерні для творчості того чи іншого поета, й образи-кенотипи як принципово нові концептуальні структури, що визначають авторське, а далі й колективне бачення світу [1].

Перспективним в плані розкриття глибинних механізмів художньої образності видається пошук і систематизація тих шляхів, якими базові

концептуальні тропи — метафори, якими ми живемо, — трансформуються в художній свідомості і, відповідно, у художньому тексті, як вони змінюються, поєднуються між собою, руйнуються, щоб набути нового життя.

Третій напрям налаштований на інтеграцію когнітивних студій з емпіричними дослідженнями літературних текстів, в тому числі в аспекті їх міжкультурного зіставлення. Наукові розвідки в межах цього напрямку ведуться в Україні спільно з вченими ще чотирьох країн (Німеччини, Голландії, Бразилії та Канади) — учасників Міжнародного проекту REDES (див. <http://www.daf/uni-muenchen.de/DAF/PERSONEN/PEER/HTM>), до якого залучено аспірантів й студентів.

Кожному напрямку притаманна варіативність матеріалу, що досліджується. Це й окремі літературні течії, зокрема постмодерністські новели та оповідання, окремі жанри, напр., американські короткі-короткі оповідання – так звана "раптова проза" (*sudden fiction*), пісенна лірика, окремі автори, напр., Вірджинія Вульф, Емілі Дікінсон, Сільвія Платт, а також великі масиви текстів, які репрезентують поезію чи прозу в їх розвитку.

Напрацювання в галузі когнітивної поетики органічно увійшли в програму магістерських й аспірантських курсів, що безсумнівно сприятиме якісній підготовці фахівців-філологів на етапі входження України в Болонський процес.

Література

1. Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії). — Херсон: Айлант, 2002.
2. Воробьєва О.П. Вирджиния Вульф в аспекте языковой личности: когнитивный этюд // Языки и транснациональные проблемы: Мат-лы Первой междунар. науч. конф. Т. II / Отв. ред. Т.А.Фесенко. — М.; Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2004. — С. 50-55.
3. Воробьєва О.П. Художественная семантика: когнитивный сценарий // С любовью к языку. Сб. науч. тр. Посвящается Е.С.Кубряковой. — М.; Воронеж: ИЯ РАН; Воронежский ГУ, 2002. — С. 379-384.
4. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. — М.: Языки славянской культуры, 2004.
5. Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / Ed. by E.Semino and J.Culpeper. — Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2002.
6. Dolezel L. Occidental Poetics: Tradition and Progress. — Lincoln; London: University of Nebraska Press, 1990.
7. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. — N.Y.: Basic Books, 2002.
8. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective / Ed. by A.Barcelona. — Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 2000. — P. 253-281.

9. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.
10. Stockwell P. *Cognitive Poetics: An Introduction*. — London: Routledge, 2002.
11. Tsur R. *Toward a Theory of Cognitive Poetics*. — Amsterdam etc.: Elsevier Science Publ., 1992.